

ਕਵਿਤਾ

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1905 ਵਿੱਚ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ), ਪਿੰਡ ਧਮਿਆਲ, ਨੇੜੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐੱਮ.ਏ. ਫ਼ਾਰਸੀ, ਐੱਮ.ਓ.ਐੱਲ. ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਸਫ਼ਰ 1921-22 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਦੋਲਨ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਈ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ‘ਨਨਕਾਇਣ’ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ 1972 ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ—‘ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ’, ‘ਕਸ਼ੁੰਭੜਾ’, ‘ਅਧਵਾਟੇ’, ‘ਵੱਡਾ ਵੇਲਾ’, ‘ਜਿੰਦਰੇ’ ਆਦਿ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰ ‘ਪੰਜ ਦਰਿਆ’ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਉਭਰਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ (1959) ਅਤੇ ਸੋਵੀਅਤ ਲੈਂਡ ਨਹਿਰੂ ਪੁਰਸਕਾਰ (1968) ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਵਾਗਾਂ	: ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ
ਭੀੜ ਭਾਰੀ	: ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ
ਆਬ	: ਸ਼ਾਨ
ਫੂਕਣੀ	: ਗਰਕ ਕਰ ਦੇਣੀ / ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣੀ
ਨਦੀਆਂ	: ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਫੂਹੀ ਫੂਹੀ	: ਥੋੜੀ-ਥੋੜੀ ਰੋਟੀ
ਦੁੱਧਾਂ ਛੁਹਾਰਿਆਂ	: ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ
ਖਾਕ	: ਮਿੱਟੀ
ਪੱਛੀ ਲਾਵਾਂ	: ਅੱਗ ਲਾਵਾਂ
ਡਗਾ ਨਗਾਰਿਆਂ	: ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ
ਚੁੱਕ ਲਏ	
ਕੰਨ ਦੋਵੇਂ	: ਚੇਤਨ ਹੋ ਗਏ
ਡੌਲੇ ਫਰਕਦੇ	: ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ
ਤਲੀ 'ਤੇ	
ਜਾਨ ਧਰਕੇ	: ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ
ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ	: ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਿਆਨਕ ਖੂਨ ਦੀ ਜੰਗ
ਲਾ ਮਹਿੰਦੀ	: ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਣਾ/ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ
ਰੰਗ	: ਮੌਜ/ਖੁਸ਼ੀ
ਨਾਰ	: ਪਤਨੀ
ਜੰਗ	: ਯੁੱਧ

ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਦਿਲ

ਵਾਗਾਂ ਛੱਡ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਵਾਲੀਏ ਨੀ,
ਪੈਰ ਧਰਨ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਰਕਾਬ ਉੱਤੇ।
ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਬਣੀ ਹੈ ਭੀੜ ਭਾਰੀ,
ਟੁੱਟ ਪਏ ਨੇ ਵੈਰੀ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ।

ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾ ਫੇਰ ਐਵੇਂ,
ਮੇਰੇ ਸੋਹਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਬ ਉੱਤੇ।
ਸਰੂ ਵਰਗੀ ਜਵਾਨੀ ਮੈਂ ਫੂਕਣੀ ਏਂ,
ਬਹਿ ਗਏ ਭੁੰਡ ਜੇ ਆ ਕੇ ਗੁਲਾਬ ਉੱਤੇ।

ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਤੂੰ ਹਉਕੇ ਤੇ ਲਏਂ ਹਉਕਾ,
ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਤੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸੁਜਾਈਆਂ ਨੇ ?
ਲਾਂਘੇ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਨ ਥੋਹੜੇ,
ਜੋ ਤੂੰ ਹੋਰ ਦੋ ਨਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਨੇ।

ਫੂਹੀ ਫੂਹੀ ਨੂੰ ਸਹਿਕਦੇ ਵੀਰ ਮੇਰੇ,
ਕੀ ਕਰਾਂ ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਛੁਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।
ਸਾਥੀ ਤੜਫਦੇ ਪਏ ਨੇ ਖਾਕ ਅੰਦਰ,
ਪੱਛੀ ਲਾਵਾਂ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਂ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।

ਫੌਜੀ ਬਾਜਿਆਂ ਆਣ ਘਨਘੋਰ ਪਾਈ,
ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਏ ਡਗਾ ਨਗਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।
ਮੇਰੇ ਘੋੜੇ ਵੀ ਚੁੱਕ ਲਏ ਕੰਨ ਦੋਵੇਂ,
ਦੇਖ ਇਹਦਿਆਂ ਖੁਰਾਂ ਫੁੰਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।

ਡੌਲੇ ਫਰਕਦੇ ਪਏ ਨੇ ਅੱਜ ਮੇਰੇ,
ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪਈ ਕੰਬਦੀ ਜਾਨ ਮੇਰੀ।
ਜੀਭਾਂ ਕੱਢਦੇ ਪਏ ਨੇ ਤੀਰ ਗਿਠ ਗਿਠ,
ਪਈ ਆਕੜਾਂ ਭੰਨਦੀ ਕਮਾਨ ਮੇਰੀ।

ਵਿਚ ਰੰਗ ਦੇ ਮਸਤ ਮਲੰਗ ਹੋ ਕੇ,
ਲਾਈਏ ਤਾਰੀਆਂ ਅਸੀਂ ਝਨਾਂ ਅੰਦਰ।
ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਤਲੀ 'ਤੇ ਜਾਨ ਧਰਕੇ,
ਲੜੀਏ ਅਸੀਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਅੰਦਰ।

ਵਿਚ ਰੰਗ ਦੇ ਛਿੱਜਾਂ ਤੇ ਘੋਲ ਪਾਈਏ,
ਢੋਲੇ ਗਾਵੀਏ ਹਲਾਂ ਦੇ ਗਾਹ ਅੰਦਰ।
ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਲਾ ਮਹਿੰਦੀ,
ਪਾਈਏ ਬਾਂਹ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਬਾਂਹ ਅੰਦਰ।

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਦੁਲੇ,
ਦੋਹਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਮਸ਼ਕਾਰ ਸਾਡੀ।
ਵਿਚ ਰੰਗ ਦੇ ਦੇਵੀ ਹੈ ਨਾਰ ਸਾਡੀ,
ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਦੇਵੀ ਕਟਾਰ ਸਾਡੀ।

ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ,
ਤਾਂ ਵੀ ਰਖਸਾਂ ਤੇਰਾ ਖਿਆਲ ਪਿਆਰੀ।
ਬੁੰਦੇ ਸਮਝ ਕੇ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਛੱਰਿਆਂ ਨੂੰ,
ਲਾਸਾਂ ਘੁੱਟ ਕਲੇਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰੀ।

ਧੂਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤੋਪਾਂ 'ਚੋਂ ਪੇਚ ਖਾਂਦਾ,
ਤੇਰੇ ਸਮਝਸਾਂ ਘੁੰਗਰੇ ਵਾਲ ਪਿਆਰੀ।
ਤੇਰੇ ਪਲਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤੀਰ ਖਾਸਾਂ,
ਹਾਥੀ ਵੇਖ ਚਿਤਾਰਸਾਂ ਚਾਲ ਪਿਆਰੀ।

ਜੇ ਮੈਂ ਜੀਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਪਰਤ ਆਇਆ,
'ਰੱਖ ਸਾਈਂ ਦੀ' ਮੈਂ ਬੁਲਾ ਛੱਡੀ।
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਜਦ ਮੇਰਾ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ,
ਤੇਗ ਓਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਫੜਾ ਛੱਡੀ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਕਵਿਤਾ 'ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਦਿਲ' ਵਿੱਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਓਧਰ ਦੇਸ ਉੱਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਪਾਹੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਲੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਵ-ਵਿਆਹੀ ਪਤਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਸਤੇ ਪਾ ਕੇ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ ਛੱਡ ਦੇਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰਕਾਬ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ (ਪੰਜਾਬ) ਉੱਤੇ ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਜੇ ਉਹ ਦੇਸ ਲਈ ਲੜ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਤਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਰੋ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਹਉਕੇ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ (ਭਾਵ ਸਤਲੁਜ, ਬਿਆਸ, ਰਾਵੀ, ਝਨਾਅ, ਜੇਹਲਮ) ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਦੁੱਧਾਂ ਛੁਹਾਰਿਆਂ ਭਾਵ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਤਰਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੜਾਈ ਲਈ ਬਿਗੁਲ ਵੱਜ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ, ਮੇਰੇ ਤੀਰ ਅਤੇ ਕਮਾਨ ਤੇ ਮੇਰਾ ਘੋੜਾ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਝਨਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਤੈਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਆਪਣੀ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਕਟਾਰ	: ਤਲਵਾਰ
ਰਖਸਾਂ	: ਰੱਖਾਂਗਾ
ਛੱਰਿਆਂ	: ਗੋਲੀਆਂ
ਲਾਸਾਂ	: ਲਾਵਾਂਗਾ
ਖਾਸਾਂ	: ਖਾਵਾਂਗਾ
ਚਿਤਾਰਸਾਂ	: ਯਾਦ ਕਰਾਂਗਾ
ਤੇਗ	: ਤਲਵਾਰ

ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜਦੇ ਹਾਂ, ਹਲ ਵਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਹੋਣ ਉਪਰ ਮਾਣ ਹੈ। ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਹ ਖੂਨ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੇਗਾ। ਉਹ ਬੰਦੂਕ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬੂੰਦੇ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਵਲ ਖਾਂਦੇ ਧੂੰਏਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਵਾਲ ਸਮਝਣ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਵਾਰ ਸਹਿਣ ਕਰੇਗਾ। ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਸਤਾਨੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੇਗਾ।

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਫੁਰਮਾਨ ਵਾਂਗ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਪਰਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰੀਂ। ਪਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਫੜਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਭੇਜ ਦੇਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਕਵਿਤਾ 'ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਦਿਲ' ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਸਿਪਾਹੀ ਦੁੱਧਾਂ, ਛੁਹਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾਂ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ?
- (iii) ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਕੋਲ ਕਿਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
- (v) 'ਬਿਗਲ' ਕਿਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ?
- (v) ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
- (vi) ਸਿਪਾਹੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਵਿਚ ਰੰਗ ਦੇ ਮਸਤ ਮਲੰਗ ਹੋ ਕੇ,
ਲਾਈਏ ਤਾਰੀਆਂ ਅਸੀਂ ਝਨਾਂ ਅੰਦਰ।
ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਤਲੀ 'ਤੇ ਜਾਨ ਧਰਕੇ,
ਲੜੀਏ ਅਸੀਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਅੰਦਰ।

ਵਿਚ ਰੰਗ ਦੇ ਛਿੰਜਾਂ ਤੇ ਘੋਲ ਪਾਈਏ,
ਢੋਲੇ ਗਾਵੀਏ ਹਲਾਂ ਦੇ ਗਾਹ ਅੰਦਰ।
ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਲਾ ਮਹਿੰਦੀ,
ਪਾਈਏ ਬਾਂਹ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਬਾਂਹ ਅੰਦਰ।

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਦੁਲੇ,
ਦੇਵਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਮਸ਼ਕਾਰ ਸਾਡੀ।
ਵਿਚ ਰੰਗ ਦੇ ਦੇਵੀ ਹੈ ਨਾਰ ਸਾਡੀ,
ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਦੇਵੀ ਕਟਾਰ ਸਾਡੀ।

- (i) ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਕਵੀ ਦਾ ਨਾ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਝਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਰੀਆਂ ਕਿਸ ਨੇ ਲਾਈਆਂ।
- (iii) ਕਵੀ 'ਰੰਗ' ਅਤੇ 'ਜੰਗ' ਵਿੱਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- (iv) 'ਘੋਲ' ਅਤੇ 'ਕਟਾਰ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖੋ।

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ,
ਤਾਂ ਵੀ ਰਖਸਾਂ ਤੇਰਾ ਖਿਆਲ ਪਿਆਰੀ।
ਬੁੰਦੇ ਸਮਝ ਕੇ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਛੱਰਿਆਂ ਨੂੰ,
ਲਾਸਾਂ ਘੁੱਟ ਕਲੇਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰੀ।
ਪੂਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤੋਪਾਂ 'ਚੋਂ ਪੇਚ ਖਾਂਦਾ,
ਤੇਰੇ ਸਮਝਸਾਂ ਘੁੰਗਰੇ ਵਾਲ ਪਿਆਰੀ।
ਤੇਰੇ ਪਲਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤੀਰ ਖਾਸਾਂ,
ਹਾਥੀ ਵੇਖ ਚਿਤਾਰਸਾਂ ਚਾਲ ਪਿਆਰੀ।
ਜੇ ਮੈਂ ਜੀਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਪਰਤ ਆਇਆ,
'ਰੱਖ ਸਾਈਂ ਦੀ' ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਛੱਡੀਂ।
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਜਦ ਮੇਰਾ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ,
ਤੇਗ ਓਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਫੜਾ ਛੱਡੀਂ।

ਦੋ ਟੋਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਭੇਂ ਟੁੱਟੀ

ਦੋ ਟੋਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਭੇਂ ਟੁੱਟੀ
ਇਕ ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਢੋਕਾਂ ਦਾ।
ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਖਲਕਤ ਵੰਡੀ,
ਇਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੋਕਾਂ ਦਾ।

ਕੋਈ ਵੇਲਾ ਸੀ ਵੰਡਕਾਰਾਂ ਨੇ
ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾੜਿਆ ਵੰਡਿਆ ਸੀ।
ਵਿੱਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿੱਥਾਂ ਹੋਰ ਵਧਾ,
ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਤਰੁੰਡਿਆ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਭੇਂ	: ਧਰਤੀ
ਮਹਿਲਾਂ	: ਅਮੀਰਾਂ, ਲੋਕਾਂ
ਢੋਕਾਂ	: ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ
ਧੜਿਆਂ	: ਹਿੱਸਿਆਂ
ਜੋਕਾਂ	: ਲਹੂ ਚੂਸਣ ਵਾਲਾ ਕੀੜਾ, ਸ਼ੇਸ਼ਿਤ
ਵੇਲਾ	: ਸਮਾਂ
ਵੰਡਕਾਰਾਂ	: ਵੰਡਣ ਵਾਲਿਆਂ
ਵਿੱਥਾਂ	: ਦੂਰੀਆਂ
ਡਾਢਾ	: ਬੜਾ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਵਰਨ	: ਜਾਤ
ਵਾਹੀਆਂ	: ਪਾਈਆਂ
ਲੀਕਾਂ	: ਲਕੀਰਾਂ, ਵਿੱਥਾਂ
ਕੁਕਰਮ	: ਮਾੜੇ ਕਰਮ
ਭਰਮ	: ਵਹਿਮ
ਜ਼ਬਾਨ	: ਬੋਲੀ
ਸਭਿਆਚਾਰ	: ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ
ਥਹੁ	: ਪਤਾ
ਕੂੜੀਆਂ ਪਾੜਾਂ	: ਝੂਠੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ
ਚੇਤਨ	: ਚੁਕੰਨੇ
ਵੰਗਾਰਿਆ	: ਲਲਕਾਰਿਆ
ਛਾਈਂ ਮਾਈਂ	: ਦੂਰ ਕਰਨਾ
ਉਘਾੜਿਆ	: ਦਿਖਾਇਆ, ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ
ਕਿਰਤੀ	: ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮਿਹਨਤਕਸ਼
ਮਨੀਜੀ	: ਮੰਨੀ ਗਈ
ਬਾਤ	: ਗੱਲ
ਮੁਕੀ	: ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ
ਸਾਮਰਾਜ	: ਰਾਜਾਸ਼ਾਹੀ

ਕੁਝ ਪਾਈਆਂ ਵਿੱਥਾਂ ਵਰਨ ਦੀਆਂ
ਕੁਝ ਵਾਹੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ,
ਫਿਰ ਕੰਧਾਂ ਕਰਮ ਕੁਕਰਮ ਦੀਆਂ,
ਫਿਰ ਧੁੰਧਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਭਰਮ ਦੀਆਂ।

ਫਿਰ ਵਿੱਥਾਂ ਲਿੱਪੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀਆਂ,
ਫਿਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਵੇਸ ਦੀਆਂ,
ਫਿਰ ਸਭਿਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ
ਫਿਰ ਦੇਸ ਅਤੇ ਪਰਦੇਸ ਦੀਆਂ।

ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਥਹੁ ਨਾ ਲਗਣ ਦਿਤਾ
ਇਹਨਾਂ ਜਾਦੂਗਰ ਵਿੱਥਕਾਰਾਂ ਨੇ,
ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਨੇ ਦੋ ਵਿੱਥਾਂ,
ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੂੜੀਆਂ ਪਾੜਾਂ ਨੇ।

ਕੁਝ ਚੇਤਨ-ਸ਼ੇਰ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ
ਵਿੱਥਕਾਰਾਂ ਤਾਈਂ ਵੰਗਾਰਿਆ ਜਦ
ਛਾਈਂ ਮਾਈਂ ਕਰ ਵਿੱਥਾਂ ਨੂੰ,
ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਈਂ ਉਘਾੜਿਆ ਜਦ।

ਤਦ ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਕਿਰਸਾਣ ਉੱਠੇ,
ਕਾਲੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਮੁਕੀ,
ਗੱਲ ਪਈ ਮਨੀਜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ
ਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਬਾਤ ਮੁਕੀ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸਮਾਜਕ ਵੰਡ ਅਤੇ ਆਰਥਕ ਵੰਡ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਪਾੜਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਹੂ ਚੂਸਣ ਵਾਲੇ ਕੀੜੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਐਸਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦ ਵੰਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਦੂਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧਰਮ, ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ, ਭਰਮਾਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਬੋਲੀ, ਪਹਿਰਾਵੇ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਤੇ ਦੇਸ-ਪ੍ਰਦੇਸ ਆਦਿ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਾਈ ਵੰਡ ਉੱਪਰ ਸਖ਼ਤ

ਇਤਰਾਜ਼ ਹੈ। ਇਉਂ ਵਿੱਥਾਂ/ਦੂਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਦੂਗਰਾਂ ਨੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਭ ਵੰਡੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਵਿੱਥਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਚੁਕੰਨੇ/ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਥਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ। ਅਸਲੀਅਤ ਬਾਰੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਵਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਭਾਵ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਕਵਿਤਾ 'ਦੋ ਟੋਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਭੋਂ ਟੁੱਟੀ' ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਵੰਡ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਦੂਰੀਆਂ ਵਧਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਵੰਡਿਆ?
- (iii) ਦੋ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭੋਂ ਵੰਡਣ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
- (iv) ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ?
- (v) ਵਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੌਣ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ?
- (vi) ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ?
- (vii) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਵੀ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਕੁਝ ਚੇਤਨ-ਸ਼ੇਰ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ
ਵਿੱਥਕਾਰਾਂ ਤਾਈਂ ਵੰਗਾਰਿਆ ਜਦ
ਛਾਈਂ ਮਾਈਂ ਕਰ ਵਿੱਥਾਂ ਨੂੰ,
ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਈਂ ਉਘਾੜਿਆ ਜਦ।

ਤਦ ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਕਿਰਸਾਣ ਉੱਠੇ,
ਕਾਲੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਮੁਕੀ,
ਗੱਲ ਪਈ ਮਨੀਜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ
ਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਬਾਤ ਮੁਕੀ।

- (i) ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਕਵੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ?
- (iii) ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ ?
- (iv) ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ?

- (v) 'ਕਿਰਤੀ' ਅਤੇ 'ਛਾਈਂ ਮਾਈ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖੋ।
 (vi) 'ਕਾਲੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਰਾਤ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਕੁਝ ਪਾਈਆਂ ਵਿੱਥਾਂ ਵਰਨ ਦੀਆਂ
 ਕੁਝ ਵਾਹੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ,
 ਫਿਰ ਕੰਧਾਂ ਕਰਮ ਕੁਕਰਮ ਦੀਆਂ,
 ਫਿਰ ਧੁੰਧਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਭਰਮ ਦੀਆਂ।

ਫਿਰ ਵਿੱਥਾਂ ਲਿੱਪੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀਆਂ,
 ਫਿਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਵੇਸ ਦੀਆਂ,
 ਫਿਰ ਸਭਿਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ
 ਫਿਰ ਦੇਸ ਅਤੇ ਪਰਦੇਸ ਦੀਆਂ।

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਦੇਸ-ਵੰਡ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਭਾਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਦੇਸ-ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ/ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਜਮਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰੋ।
- (ii) ਜਦੋਂ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ।
- (iv) ਦੇਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਫੋਟੋ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਕੇ ਚਾਰਟ ਬਣਾਉ।
- (v) ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਾਜ਼-ਸਮਾਨ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਨਵੀਨਤਮ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- (vi) ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਨਿਆਂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੁਖੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਨ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਤੇ ਗ਼ਲਤ (✖) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉ :

- (i) ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੰਡ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।
- (ii) ਪਤੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਕੋਲ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- (iii) ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਟਾਰ ਵਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (iv) 'ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਦਿਲ' ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਹੈ।
- (v) ਧਰਤੀ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ।

☐
☐
☐

ੲ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਧਰਤੀ ਦੇ ... ਟੋਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।
- (ii) ਵੰਡ ਪਾਉਣ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ... ਵਧ ਗਈ।
- (iii) ... ਉੱਪਰ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (iv) ਪਤੀ ... ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਲੜਨ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (v) ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ... ਵੱਜਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜ	ਬਿਗਲ
ਦੇ	
ਦੂਰੀ	ਰਕਾਬ

ੳ. ਜੋੜੋ ਬਣਾਉ :

ਲਗਾਮ	ਜੰਗ
ਸਿਪਾਹੀ	ਭੋਂ
ਬਿਗਲ	ਬੰਦੂਕ
ਟੋਟਾ	ਘੋੜਾ

ਹ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਮਹਿਲ ...
- (ii) ਧੜਾ ...
- (iii) ਭੰਨਣਾ ...
- (iv) ਵੈਰੀ ...

ਕ. ਭੋਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

ਖ. ਜਿਵੇਂ ਬਿਗਲ ਵੱਜਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ/ਬਿਰਤੀ ਲਿਖੋ :

- (i) ਘੋੜਾ ...
- (ii) ਭੁੰਡ ...
- (iii) ਡੌਲੇ ...
- (iv) ਜੋਕ ...

